

Takács László (1968) klasszika-filológus, a PPKE BTK Klasszika Filológia Tanszékének vezetője. Fő kutatási területe a Nero-kor irodalma, különös tekintettel L. Annaeus Cornutus munkásságára.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Augustus 2000 (2015/1).

L. Annaeus Cornutus és a *figmentum poeticum* problémája

Takács László

A római költői alkotásokhoz írt ókori kommentárok közül okkal emelkedik ki a késő ókorban, a 4–5. század fordulóján élt grammatikus, Servius Vergilius-komentárja, illetve annak valószínűleg szintén késő ókori kiegészítése, az ún. *Servius Danielis* vagy *Servius auctus*.¹ Ezek a magyarázatgyűjtemények ugyanis – ellentétben például a Persius-, Lucanus-² vagy akár a Horatius-komentárokkal³ is – nem pusztán a költői szöveg nyelvi és tárgyi értelmezésére törekszenek grammatikai, rétorikai, mitológiai stb. magyarázatok segítségével, hanem olyan típusú megállapításokat is tartalmaznak, amelyek a műveken keresztül általánosabb poétikai, esztétikai kérdéseket érintenek, azaz irodalomkritikai szempontból is értékeli Vergilius műveit, illetve közülük is kifejezetten az *Aeneid*-t. Ennek a más kommentároknál jóval szélesebb horizontnak az oka alighanem az a tény, hogy a késő ókori Vergilius-komentátorok – a Vergilius-művek speciális helyzete miatt⁴ – jóval gazdagabb értelmezői hagyományra támaszkodhattak, mint az egyéb költői szövegeket értelmező grammatikusok.

Az ókori Vergilius-magyarázat és -értelmezés alakulástörténete viszonylag jól rekonstruálható,⁵ még ha annak meghatározása nehezebb is, hogy a hatalmas jegyzetalmaz egyes rétegei – ha egyáltalán elkülöníthetőek – melyik grammatikus magyarázó-értelmezői tevékenységéhez köthetők.⁶ Magának a Servius-komentárnak köszönhetően számos Vergilius-komentátor és -kritikus nevét ismerjük, azt azonban már nehezebben tudjuk megállapítani, hogy a nevüket említő jegyzeteken kívül egy-egy kommentátornak tulajdoníthatók-e további magyarázatok is, és ha igen, melyek azok. A teljesség igénye nélkül, pusztán állításunk alátámasztására érdemes megemlíteni az ókori Vergilius-interpretáció szempontjából fontosnak tekintett szerzőket, kommentátorokat, akik közül Hyginus, L. Annaeus Cornutus és Valerius Probus 1. századi, Aemilius Asper 2–3. századi, Donatus 4. századi, Servius pedig, aki a korábbi kommentárokat egybegyúrta valamennyiüknél később, a 4–5. század fordulóján élt. Jól látszik tehát, hogy Vergilius műveinek dokumentálható értelmezéstörténete a költő halálát követő évtizedekben, az 1. század elején elkezdődött, és folyamata egészen a késő ókorig szakadatlanul folytatódott. Mivel a Servius-, illetve a Servius Danielis-komentárok ennek a folyamatnak a végén állnak, óhatatlanul szembe kell néznünk azzal a körülménnyel, hogy Vergilius értelmezéstörténete olyan dinamikus folyamat, amelynek állomásait sok esetben csak hipotetikusán tudjuk egymástól elkülöníteni. E rétegek szétválasztásában segítenek azok a jegyzetek, amelyek nevesítik a bennük megfogalmazott nézet vagy állítás szerzőjét, másrészt a tartalmi azonosság vagy hasonlóság alapján bizonyos esetekben névtelen megjegyzéseknek is megtalálhatjuk a (feltételezett) forrását. Ezzel a problémával, vagyis a különféle rétegek szétválasztásának kérdésével korábban más szerző kapcsán már foglalkoztam,⁷ sőt a késő ókori Vergilius-komentárok alapján már tettem kísérletet arra is, hogy Cornutus kritikus-értelmezői tevékenységének a hatását megragadjam,⁸ így most ezeknek az előzményeknek a folytatásaként azt kívánom megvizsgálni, hogyan kapcsolható össze Cornutus kritikai munkássága és a *figmentum poeticum* – magyarul úgy mondhatnánk, hogy a „költői fikció” vagy a „teremtő költői képzelet” – Servius-komentárban megőrzött problematikája.

L. Annaeus Cornutus, a Nero korában élt sztoikus filozófus két költőnek, Persiusnak és Lucanusnak volt a tanára, sőt az előbbinek legfontosabb barátja és költői hagyatékának gondozója.⁹ Latin és görög nyelvű műveinek töredékein kívül egyetlen rövid, görög nyelvű értekezése maradt ránk, amelyben – főleg a nevek etimológiai magyarázatán keresztül – allegorikusan értelmezi a görög istenvilágot.¹⁰ Cassius Dio szerint igen tekintélyes személy volt a hatvanas évek Rómájában, és egy fontos és jellemző anekdotát is feljegyez vele kapcsolatban. Már az elbukott Piso-féle összeesküvés, illetve a nagy római tűzvész után Nero azt tervezte, hogy négyszáz énekből álló eposzban írja majd meg a római nép történetét. Mikor ezzel a tervével kapcsolatban megkérdezte Cornutust, hogy mi a véleménye, ő – eléggé meggondolatlanul és nyersen – azt válaszolta, hogy négyszáz ének túl sok, és egy ilyen hosszú művet senki sem fog elolvasni. A történetíró szerint ezután Nero száműzte Cornutust, akinek későbbi sorsáról semmit sem tudunk.¹¹ Mindez 65-ben vagy 66-ban történt. Szempontunkból az anekdota két lényeges eleme egyfelől, hogy Cornutus egészen a száműzetéséig a császári udvar szívesen látott vendége volt, másfelől pedig, hogy Nero éppen egy praktikus irodalmi probléma kapcsán (milyen hosszú művet írjon?) várt volna tőle (megértőbb) választ. Egyesek ugyanis azt javasolták, hogy a tervezett eposz négyszáz könyv terjedelmű legyen – erről alighanem le lehetett volna beszélni a császárt, de semmiképpen sem azzal, amit Cornutus válaszolt, vagyis hogy egy ilyen terjedelmes eposzt senki sem fog elolvasni. Azt, hogy Cornutus irodalomkritikus volt, nemcsak ez az anekdota, hanem a nevéhez köthető jegyzetek is megerősítik.¹² Aulus Gelliusnál, a Servius- és a *Servius Danielis*-kommentárokban, Macrobiusnál, illetve a *Scholia Veronensi*ában összesen mintegy húsz olyan jegyzet maradt ránk, amelyeket egyértelműen Cornutus neve alatt hagyományoztak.¹³ Tartalmi érvek alapján ez a kör tovább bővíthető, és így a töredékek alapján jól rekonstruálható az, hogy milyen típusú művet írt Cornutus: nem folyamatos kommentárt, hanem bizonyos részeket értelmező, más részleteket kritizáló, olykor egyenesen elítélő művet.¹⁴ Fölvetődhet ugyan a kérdés, hogy hitelt kell-e adnunk a késő ókori kommentárok adatainak, s e kétely jogos is lehetne, ám a különböző források egybehangzó állítása azt erősíti, hogy ezeket valóban Cornutusnak kell tulajdonítani.

Folytatva tehát a gondolatmenetet, a rendelkezésünkre álló *testimonium*ok alapján azt feltételezhetjük, hogy Cornutus lehetett az első, aki poétikai szempontból kritizálta a Vergilius-művek, mindenekelőtt az *Aeneis* egyes részleteit, nagyobb epizódjait, jeleneteit.¹⁵ A Macrobiusnál fennmaradt töredékek, illetve a Servius-kommentár adatai alapján Cornutust kifejezetten foglalkoztatta az a kérdés, hogy hol húzódnak a *figmentum poeticum* határai. Cornutus problémaközpontú kritikája – úgy tűnik – gyors reakciót váltott ki, méghozzá Valerius Probus részéről, ezt mutatja ugyanis, hogy a *Saturnali*ában a következőt olvashatjuk az *Aeneis* negyedik énekének 702–703. soraival kapcsolatban:

In libro quarto in describenda Elissae morte ait quod ei crinis abscisus esset his versibus: „Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem / abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.” Deinde Iris a Iunone missa abscidit ei crinem et ad Orcum refert. Hanc Virgilius non de nihilo fabulam

fingit, sicut vir alias doctissimus Cornutus existimat, qui annotationem eiusmodi adposuit his versibus: „Unde haec historia, ut crinis auferendus sit morientibus, ignoratur: sed adsuevit poetico more aliqua fingere, ut de aureo ramo.” Haec Cornutus. Sed me pudet quod tantus vir, Graecarum etiam doctissimus litterarum, ignoravit Euripidis nobilissimam fabulam Alcestim. In hac enim fabula in scenam Orcus inducitur gladium gestans quo crinem abscidat Alcestitis...

A negyedik könyvben, Elissa [Dido] halálának a leírásában azt mondja ezekkel a sorokkal, hogy le lett vágva a haja: „Így nem nyírta le szőke haját s a fejét sem ítélte / Styxbeli Orcusnak Próserpina még adományul.” Ezután Iris, akit Iuno küldött, levágja a hajfürtjét és az Alvilágba viszi. Ezt a mesét nem a semmiből találta ki Vergilius, mint ahogy az egyéb tekintetben igen tudós Cornutus gondolja, aki efféle megjegyzést fűzött ezekhez a verssorokhoz: „Hogy honnan ez a történet, amely szerint [le kell vágni és] el kell vinni a haldoklók hajfürtjét, nem lehet tudni. Szokott azonban poeta módjára kitalált dolgokat költeni, ahogy például az aranyágról.” Ezt mondja Cornutus. Szégyellem magam, hogy egy ilyen nagy ember, a görög irodalom ekkora tudora, nem ismerte Euripidés Alkestis című drámáját. Ebben a drámában Orcus lép színre, kezében kardot tart, amellyel levágja Alkestis hajfürtjét...

Macrobius: *Saturnalia* V. 19, 1–5

Cornutus tehát – bár *historiának* nevezte a jelenetet – nem találta, illetve Macrobius szerint nem ismerte a jelenet görög irodalmi előképét, ezért fűzött kétkedő megjegyzést a szövegrészlethez. Macrobius adatát jól kiegészíti azonban, amit mindezzel kapcsolatban Servius kommentárjában találunk. Ő megemlíti ugyan az e sorokhoz írt jegyzetében Euripidést, mint akinél a jelenet előképe megtalálható, Cornutus kritikáját azonban nem részletezi.¹⁶ Az eposz egy másik részletével kapcsolatban viszont nem feledkezik meg megjegyezni, hogy Cornutus mit kritizált. Thrákiába érkezve Aeneas áldozatot szeretne bemutatni, de amikor ehhez vesszőket tép ki a földből, a növény vérezni kezd, ugyanis a bokor a Polydorus halálát okozó dárdákból hajtott ki:

...nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texti Telorum seges et iaculis increvit acutis.

...mert Polydorus szól hozzád. Itt fekszem a földben, Lándzsa-vetés takar, és lándzsák nőttek ki poromból.

Vergilius: *Aeneis* III. 45–46.

Servius a következő megjegyzést fűzi e sorokhoz (csúcsos zárójelben a jegyzetnek az a szakasza szerepel, mely csak a kommentár bővített változatában, a *Servius auctus*ban olvasható):

<TELORUM SEGES multitudo. Plautus Aulularia „stimulorum seges”. Sane putatur non verisimile iaculis coniectis puerum occisum, nam repugnat cum illo „Polydorum obtruncat”: nam et misisse radices iacula mirum est, nisi monstruosum sit. INCREVIT reviruit.> Traxit autem hoc de historia Romana. Nam Romulus, captato augurio, hastam de Aventino monte in Palatinum iecit: quae fixa fronduit et

arborem fecit. Vituperabile enim est, poetam aliquid fingere, quod penitus a veritate discedat. Denique obicitur Vergilio de mutatione navium in nymphas; et quod dicit per aureum ramum ad inferos esse descensum; tertium, cur Iris Didoni comam secuerit. Sed hoc purgatur Euripidis exemplo, qui de Alcesti hoc dixit, cum subiret fatum mariti.

<LÁNDZSÁK VETÉSE [lándzsák] sokasága. Plautus a Bög-re című darabjában [úgy fogalmaz]: „öszökék vetése”. Egyébként azt gondolják, hogy nem valószínű, hogy a fiút dárdák ölték meg, mert ez ellentmond annak, hogy „Polydorust levágja”. Mert az is csodálatos, ha nem egyenesen szörnyűség, hogy a dárdák gyökeret eresztettek. NŐTT KI kivirágzott.> Ezt azonban a római történelemből vette. Romulus ugyanis, miután madárjósítás révén jóslatot kapott, dárdát dobott az Aventinusról a Palatinusra. Ez a dárda ott földbe fúródott, kiszökött és fává terebélyesedett. Kárhöz-tatandó ugyanis, ha a költő olyasmint talál ki, ami teljesen távol esik az igazságtól. Végeredményben szemére vetik Vergiliusnak a nimfák hajóvá változásának történetét, és hogy azt mondja, hogy aranyág segítségével lehet eljutni az Alvilágba, harmadszor pedig, hogy Iris levágja Dido hajfürtjét. Ezt azonban menti Euripidész példája, aki ezt Alkestisről mondja, mivel vállalta férje végétét.

Servius / Servius auctus ad loc.

Servius szavai alapján tehát összesen négy olyan jelenet volt az *Aeneis*-ben, amely a *figmentum poeticum* szempontjából vitatottnak volt tekinthető. Macrobius és Servius megjegyzéseiből arra következtethetünk, hogy a problémát elsőként minden bizonnyal Cornutus fogalmazta meg, akinek az értelmezői pozíciója – legalábbis ebből a szempontból – igen kritikus volt.

A *figmentum poeticum* kérdésében még azt is meg tudjuk ragadni egy másik töredék alapján, hogy mi volt Cornutus álláspontja. Servius ezt írja a hajók nimfává változása kapcsán, amikor magát Kübelét, azaz a *Magna matert* úgy mutatja be, mint aki maga fordul Iuppiterhez a trójaiak érdekében:

Ipsa deum fertur genetrix Berecynthia magnum vocibus his adfata Iovem: ...

Mint mondják, Berecynthia, ő maga szólt, örökélők anyja a nagy Jupiterhez, eként: ...

Vergilius: *Aeneis* IX. 82–83.

IPSA DEUM FERTUR GENETRIX figmentum hoc licet poeticum sit, tamen quia exemplo caret, notatur a criticis: unde longo prooemio excusatur. Nam ideo et prisca ratione religionis et Iovis beneficio dicit esse perfectum, ut naves mutarentur in nymphas, quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. <Sane quidam „fertur” reprehendunt, quod dicendo auctoritatem rei detraxerit. Alii laudant, quod dicendo „fertur” incredibili rei auctoritatem dare noluerit.>

MONDJÁK, HOGY AZ ISTENEK ANYJA: Habár ez költői fikció, mivel nincs előképe, a kritikusok bírálják. Ezért [a költő] hosszú bevezetőben magyarázkodik. Ezért mondja, hogy ősi vallási okból és Iuppiter ajándékaként teljesült, hogy a ha-

jók nimfává változtak, hogy így legalább részben valószerűnek tűnjék [a történet]. <Egyesek mindenesetre kifogásolják a „mondják” kifejezést, mert ezzel a szóval lerombolta a dolog hitelét, mások azonban dicsérik, mert a „mondják”-kal nem akart hitelt adni a hihetetlen dolognak.>

Servius / Servius auctus ad loc.

Cornutus tehát elsősorban a görög, kisebb részben a római irodalmi hagyomány felől vizsgálta és bírálta azokat a részleteket, amelyeket problematikusnak tekintett a *figmentum poeticum* szempontjából. Mivel ezt kérte számon ezeken az epizódokon, érthető, hogy Macrobiusnál és Serviusnál miért kap hangsúlyt az, hogy Dido hajfürtje levágásának jelene nem egyedülálló, hanem megvan az előzménye a görög irodalomban. A másik három esetre azonban nem találtak görög irodalmi előképet az értelmezők az ókorban.

Cornutus Vergilius-kritikájának – ezt talán nyugodtan kijelenthetjük – egyik központi eleme volt a *figmentum poeticum* kérdése, ez pedig – és most szélesebbre állítjuk a vizsgálódás objektívjét – hatással volt az ezüstkori irodalom Nero-kori szeletére. Jól ismert Petronius *Satyricon*jának azt a részlete, amelyben Eumolpus kifejti és meg is mutatja, hogyan kell eposzt írni. Költeménye tárgya a polgárháború, csakúgy, mint a Nero-barát, majd Nero-ellenség Lucanus *Pharsaliá*jának. Eumolpus a következőket mondja a regényben a költészettel és az eposzsal kapcsolatban:

Sok embert csábít, ő, ifjak – mondta Eumolpus –, a költészet. Mert ha valakinek egyszer sikerült verslábakból egy ép sort felépítenie, és a szavak együttesébe finomabb érzelmet szőni, mindjárt azt gondolja, hogy elérkezett a Heliconra. Így azok, akik a fórumon űzik foglalkozásukat, gyakran menekülnek a költészet nyugalomához, mintha boldogabb révbe húzódnának, mert azt hiszik, könnyebb költeményt, mint villogó gondolatoktól tarkálló szónoklatot létrehozni. Csakhogy az emelkedettebb szellem nem kedveli az ilyen üres ragyogást, s az elme legfeljebb csak úgy képes foganni és szülőtten hozni a világra, ha az irodalom roppant folyama átitatta habjaival. Menekülni kell a szavak művészetének – hogy úgy mondjam – olcsó eszközeitől, s a néptől távol álló kifejezéseket kell választani, hogy a „Gyűlölt, profán nép, hagyd el e templomot!” [Hor. Ódák III. 3, 1] elve megvalósuljon. Emellett vigyázni kell arra, hogy a gondolatok ne üssenek el a nyelvi kifejezés testétől, hanem a ruha szövetébe szóit színekkel csillogjanak. Tanú Homéros és a lírikusok, a római Vergilius, és Horatius sikeres kísérletei. A többiek ugyanis vagy nem látták az utat, mely az igazi költészethez vezet, vagy látták, csak féltek rálépni. Íme, ha valaki a polgárháború megírásának óriási munkájába belefog, összerogy a teher alatt, hacsak nincs irodalmi műveltséggel telítve. Mert nem a megtörtént dolgokat kell a verssorokkal megragadni, hiszen ezt sokkal jobban megteszik a történetírók, hanem bonyodalmakon át, az istenek vállalkozásának és a mesészerű fordulatok alkalmazásának eszközeivel kell a szabad szellemnek előreszágaldania, hogy inkább lássék a költemény isteni háborgású lélek jósénékének, mint tanúkkal, ünnepélyes szertartások közepette hitelesített igaz történetnek.¹⁷

Petronius: *Satyricon* 118.

Eumolpus nyilvánvalóan Lucanust bíráló szavai, miszerint nem történelmi művet kell írni eposzként, nem állnak párhuzam nélkül a korabeli irodalomban. Martialis Lucanusról szóló sorai is ezt a véleményt tűnnek tükrözni,¹⁸ és Quintilianusnál is hasonló megállapítással találkozunk.¹⁹ Ezekkel a véleményekkel tűnik egybevágni Servius véleménye:

Quod autem diximus eum poetica arte prohiberi, ne aperte ponat historiam, certum est. Lucanus namque ideo in numero poetarum esse non meruit, quia videtur historiam composuisse, non poema.

És ahogy mondtuk, biztos, hogy a költészettan tartja vissza attól, hogy nyíltan beszéljen a történelemtől. Lucanus azért nem érdemelte meg, hogy a költők sorába számítsák, mert úgy tűnik, hogy történelmi művet, és nem költeményt alkotott.

Servius ad Aen. I. 382.

Noha az egész Servius-kommentárban (hangsúlyosan) jelen van, hogy Vergilius kerül a római történelemre való közvetlen utalásokat, amire a szerző elsősorban a *per transitum* és a *latenter* kifejezésekkel utal, a Lucanus-kritikát mégsem a vergiliusi gyakorlat alapozta meg, hiszen a gondolat korábbinak tűnik a késő-ókoránál.²⁰ De akkor ki és mikor zárta ki Lucanust a költők köréből? A kilencvenes évek elején jelent meg Giovanni Giuseppe Gamba *Petronio e i cristiani* című monográfiája,²¹ amely kevés megértéssel találkozott. Gamba értelmezése szerint a *Satyricon* Nero-kori kulcsregény, amelynek középpontjában Jézus története áll, szereplői pedig a kor meghatározó alakjai: Nero, Seneca stb. Ha nem állja is meg a helyét Gamba koncepciója,²² számunkra mégis elgondolkoztató az a feltételezése, hogy Eumolpus alakjában Cornutus szatirikus portréját rajzolta meg Petronius. Feltevését tovább erősíti, ha hozzávesszük az itt elősorolt mozaikdarabokat. Melyek is ezek? Költészetkritika, a *figmentum poeticum* kérdése, Nero köréhez való tartozás egészen a Piso-féle összeesküvés utáni időkig, véleménynyilvánítás irodalomkritikai, irodalomelméleti kérdésekben stb. Mindeközben Lucanus szilenciumra lett ítélve, a *Pharsalia* első három énekén kívül az elkészült többi ének „asztalfiókban” várta Nero bukását. Milyen indok kellett ahhoz, hogy Nero elhallgattassa Lucanust? Egy költőt alighanem a letaglózó esztétikai ítélet sújt legjobban. Ezt szállíthatta Cornutus. Lucanuson a *historiá*hoz való ragaszkodást, Vergili-

99

IN LIB. PRIMVM
Aeneid. Commentaria Seruij.

P. VIRGILII
MARONIS AENEIDOS.
LIBER PRIMVS.

IN I. AENEIDOS LIBRVM
MONOSTICHON.

Primus habet, Libycam venient ut Troes in urbem.

IN EVNDEM MODESTINI
IVRISC. ARGVMENTVM.

*Vir magnus bello, nulli pietate secundus.
Aeneas, odyis Iunonis pressus iniquus,
Italiam querens Siculis erravit in undis:
Iactatus tandem Libya pervenit ad oras.
Ignarusque loci, fido comitatus Achate,
Iudicio matris regnum cognovit Elise.
Quinetiam nebula septus, pervenit ad urbem,
Arreptosque undis socios cum classe recepit.
Hospitioque usus Didus per cuncta benignus,
Excidium Troiae iussus narrare parabat.*

Principium a Tucca & Varo sublatum.

Ille ego qui quondam gracili modulatus aenea
Carmen, & egressus silvis, vicina coegi,
Vt quamvis audio paverent arua colono;
Gratum opus agricolis. at nunc horrentia Martis

RMA, virumque cano; Troia qui primus
ab oris
Italiam, fato profugus, Laninaq; venit
Littora; multum ille & terris iactatus,
& alto,
Vi superum, seu memorum Iunonis ob iram:

Virg. N 3 metra

plenunque peruerso ordine legum est. Nam ecce hoc loco detraxit prouinciaz praepositionem, dicens. Italiam venit. Tullius in Verrinis, Ea die verres ad Messanam venit, pro Messanam venit. Sane sciendum id usurpari ab auctorib; vt vel addant, vel detrahant praepositiones. Namque ait Virgilius, Syllus te Tyrhene feras pro in syluis, vt ergo illic loco detraxit praepositionem, sic hic prouinciaz, & est figura. Italia autem pars Europae est, Italus enim rex Siculorum profectus de Sicilia venit ad loca quae sunt iuxta Tyberim, & ex nomine suo appellauit Italiam ibi autem habitasse Siculos vbi est Laurulanum manifestum est; sicut ipse alio loco dicit, Siculi veteresq;. Sicant item, Et gentes venere Sicanz (scilicet) i Pado profugus] Fatum ad vtrumque pertinet, & quod fugit, & quod ad Italiam venit. Et bene addit fato, ne videatur aut causa criminis patriam deseruisse, aut noui imperij cupiditate. Profugus autem, proprie dicitur qui procul a sedib; suis vagatur, quasi porro fugatus. Multi tamen ita definiunt, vt profugos eos dicant, qui exelus si necessitate de suis sedibus, adhuc vagantur, & simul ac inuenerint sedes, non dicantur profugus, sed exules. Sed vtrumque saluum est. Nam & profugus lectus est, qui iam sedes locauit, vt in Luciano, Profugusque a gente venisti Galloru; Celice miscentes nome Iberis. Et exul qui adhuc vagatur, vt in Salustio, Qui nullo certo exilio vagabatur adeo exiliu; est ipsa vagatio. [Lauinaq; venit Littora] Hec ciuitas tria habuit nomina. Nam primum Lauina dicta est a Lauinio fratre Latino. Postea Laurentum a lauro inuenta a Latino, dum adeptus imperio post fratris mortem ciuitate augetur, post ea Lauinium a Lauinia vxore Aeneae. Rubiconem legendu; est, non Lauinia, quia post aduentum Aene; Lauinium nomen accepit. Ergo aut Lauiniu; debuit dicere, sicut dixit, aut Laurentu;, quomus quidam superflua esse proleptim velint. [Littora] Laurolaninum conlita octo millibus a mari remotum nec nos debet fallere, quia dixit Lauina littora. Litus enim dicitur terra quaeque mari vicina, sicut ipse Virgilius in quarto Cui litus arandum, cum per naturam litus arari no; possit. Ergo scire debemus litus posse terram dici. [Multum ille] Collisio est, & ille, hoc loco abundat. Est enim interposita particula propter

1. kép. Az *Aeneis* első sorai Servius kommentárjával Francesco Porta 1610-es velencei kiadásából

uson a *historiá*tól való elszakadást, a fikciót kérte számon. Ez stabilizálta a helyét Nero körében. Cornutus Lucanus-kritikája olyan jól sikerült, hogy nemcsak az ókorban, de még utána is évszázadokig visszhangzott.

Erre a Cornutustól megfogalmazott kritikára a legfontosabb választ azonban maga Lucanus adta. Nyilvánvalóan Cornutusnak üzent a *Pharsaliá*ban, amikor ezt írta az eposz 9. énekében:

*Invidus, annoso qui famam derogat aevo,
qui vates ad vera vocat. Fuit aurea silva*

*divitiisque graves et fulvo germine rami
virgineusque chorus, nitidi custodia luci,
et numquam somno damnatus lumina serpens
robora complexus rutilo curvata metallo.
Abstulit arboribus pretium nemorique laborem
Alcides, passusque inopes sine pondere ramos
rettulit Argolico fulgentia poma tyranno.*

Ám irigy ő, aki kétli a régi koroknak a hírét –
intve: valót írjon csak a költő. Volt arany erdő
ágai megrakván kincsekkel, sárga gyümölcscsel.
Pásztor a szüzi sereg volt a tündéri pagonynak,
s kígyó, mely sohasem hunyhatta szemét aluvásra,
égő fémek alatt meghajlott fákat ölelvén.
Fákat kincsektől, ligetet sikerétől az Alceus
fajzata fosztá meg, s hagyván értéktelen ágit
a ragyogó almát Argivok urának adá meg.

Lucanus: *Pharsalia* IX. 359–367

Majd ugyanebben az énekben egy másik helyen:

*Cur Libycus tantis exundet pestibus aer
fertilis in mortis, aut quid secreta nocenti
miscuerit natura solo, non cura laborque
noster scire valet, nisi quod volgata per orbem
fabula pro vera decepit saecula causa.*

Mért ily dögleletes gőzzel párolog Libyának
Öldökölő lege? vagy gyilkos földébe minő szert
Őnt a rejtelmes természet? kémleni nincsen
Értelmünk, sem erőnk; hacsak a földszerte keringő
Mondabeszédet nem vállalja el a kor igaznak.

Lucanus: *Pharsalia* IX. 619–623

Jegyzetek

A tanulmány az FK 135096 számú NKFI-projekt keretében készült. Vergiliust Lakatos István, Petroniust Horváth István Károly, Lucanust Baksai Sándor (helyenként módosított) fordításában, az ókori kommentátorokat saját fordításomban idézem. Az évszámok Kr. u. értendőek.

- 1 Máig legteljesebb kiadása: Thilo–Hagen 1881, 1884.
- 2 Újabb kiadásai: Clausen–Zetzel 2004; Endt 19692.
- 3 Hauthal 1864.
- 4 Vö. Foster 2017, 270–283.
- 5 Ziolkowski–Putnam 2008.
- 6 Viszonylag könnyen elkülöníthető az Aemilius Aspernek tulajdonítható megjegyzések halmaza, vö. Thomsin 1952.
- 7 Takács 2020a.
- 8 Takács 2020b.
- 9 Az életére vonatkozó legfontosabb forrás a *Vita Aulis Persii Flacci de commentario Probi Valeri sublata* című életrajz, melyről bővebben lásd Takács 2012.
- 10 Legújabb, Cornutus egyéb műveinek töredékeit is tartalmazó kiadása: Boys-Stones 2018.
- 11 Vö. Cassius Dio LXII. 29.
- 12 Erről lásd Takács 2018.
- 13 Ezeket először Suringar gyűjtötte egybe a 19. század elején megjelent művében: Suringar 1834–1835, 116–124.

„Ám irigy ő, aki kétli a régi koroknak a hírét – intve: valót írjon csak a költő” (*invidus, annoso qui famam derogat aevo, qui vates ad vera vocat*) – mondja Lucanus, majd elmondja az „aranyerdő” (*aurea silva*) történetét, pont azt, ami rimel arra a motívumra, amelyet Cornutus kifogásolt Vergilius *Aeneis*-ben, vagyis az aranyág, a *ramus aureus* történetére. Lucanus tehát nemcsak Nero szilenciumát volt kénytelen elszenvnedni, hanem megkapta az esztétikai ledorongolást is Cornutustól. A kilencedik énekben azután megpróbált mindegyre válaszolni a maga költői eszközeivel. Így lett Lucanus a cornutusi költészetkritika egyik áldozatából annak első kritikusa. Ugyanerre a kritikára rezonált Petronius is a *Satyricon*-ban úgy, hogy maga is Lucanus kritikuskává vált, miközben Eumolpus alakjában magának a kritikuskának az alakját is erős vonásokkal sikerült karikírozni.

Hogy Petronius ezüstkori regénye és Servius késő ókori kommentárja szövegének az összekapcsolása nem megalapozatlan, éppen a terminológiai azonosság támaszthatja alá. A *Satyricon* fent idézett szövegének végén egyes kiadók a *fabulosum sententiarum tormentum*²³ (talán a. m. „torz mesés/mitológiai történetek”) kifejezés utolsó szavát szövegromlásnak tartják és *cruxok* közé zárják. A feltételezett szövegromlás melletti érvet, de egyszersmind a szöveg javításának lehetőségét is szolgáltathatja a fent tárgyalt cornutusi-serviusi szóhasználat. Ha a szöveget *figmentum*-ra javítjuk, a *fabulosum figmentum* jelentésében tökéletesen egybevágni látszik a *figmentum poeticum* szakkifejezéssel. Ez a feltételezés pedig tovább árnyalja az ezüstkori irodalomról alkotott képünket, amihez éppen egy késő ókori kommentár szolgál fontos adalékokkal.

14 Vö. Ribbeck 1866, 124.

15 Lásd még erről Takács 2003.

16 *Servius ad Aen.* IV. 703: *Euripides Alcestin Diti sacratum habuisse crinem dicit, quod poeta transtulit ad Didonem* („Euripidész azt mondja, hogy Alkéstis haja Disnek volt szentelve. Ezt alkalmazta a költő Didóra”).

17 Az utolsó mondat eredetiben: *Non enim res gestae versibus comprehendendae sunt, quod longe melius historici faciunt, sed per ambages deorumque ministeria et fabulosum sententiarum tormentum praecipitandus est liber spiritus, ut potius furentis animi vaticinatio appareat quam religiosae orationis sub testibus fides.*

18 Vö. Mart. *Epigr.* XIV. 194: *Sunt quidam, qui me dicant non esse poetam: / sed qui me vendit bybliopola putat* („Költő nem vagyok én, azt mondják némelyek énrám: / mégis a könyvárus annak itél, ki elad”, ford. Csengery János).

19 Quint. *Inst. Orat.* X. 1, 90.

20 Ezzel kapcsolatban lásd Vallat 2013, illetve Delvigo 2013. (Külön köszönöm Kozák Dánielnek, hogy e két tanulmányra fölhívta a figyelmemet.)

21 Gamba 1998.

22 Vö. Panayotakis 1999.

23 Vö. Hardie 2019.

Bibliográfia

- Baksai, S. 1869. *Marcus Annaeus Lucanus Pharsaliája*. Pest.
- Boys-Stones, G. R. 2018. *L. Annaeus Cornutus. Greek Theology, Fragments, and Testimonia*. Oxford.
- Clausen, W. – Zetzel, J. E. G. 2004. *Commentum Cornuti in Persium*. München–Leipzig.
- Delvigo, M. L. 2013. „*Per transitum tangit historiam*: Intersecting Developments of Roman Identity in Virgil”: J. Farrell – D. P. Nelis (szerk.): *Augustan Poetry and the Roman Republic*. Oxford, 19–39.
- Endt, J. 1969. *Adnotationes super Lucanum*. Leipzig.
- Foster, F. 2017. „Teaching Language Through Virgil in Late Antiquity”: *Classical Quarterly* 67, 270–283.
- Gamba, G. G. 1998. *Petronio Arbitro e i Cristiani. Ipotesi per una lettura contestuale del Satyricon*. Roma.
- Hardie, P. 2019. „Ancient and Modern Theories of Epic”: C. Reitz – A. Finkmann (szerk.): *Structures of Epic Poetry, Vol. 1: Foundations*. Berlin–Boston, 25–50.
- Hauthal, F. 1864. *Acronis et Porphyrius Commentarii in Q. Horatium Flaccum*. Berlin.
- Panayotakis, C. 1999. „A Novel Interpretation”: *Classical Review* 49, 412–413.
- Ribbeck, O. 1866. *Prolegomena critica ad P. Vergilii Maronis opera maiora*. Leipzig.
- Suringar, W. H. D. 1834–1835. *Historia Critica Scholiastarum Latinorum*. Leiden.
- Takács, L. 2003. „L. Annaeus Cornutus egyik töredékének története”: *Antik Tanulmányok* 46, 127–139.
- Takács, L. 2012. *A Vita Persii de commentario Probi Valeri sublata: elemzés és kommentár*. Piliscesaba.
- Takács, L. 2018. „(The Reconstruction of) Lucius Annaeus Cornutus’ Commentary on Vergil”: *Aitia – Regards sur la culture hellénistique au XXIe siècle* 8.2. <https://doi.org/10.4000/aitia.2280>
- Takács, L. 2020a. „Értelmezés-rétegek és relatív kronológia a *Commentum Cornuti* Persius első szatírájához tartozó magyarázataiban”: Berta P. – Vizi L. T. (szerk.): *A Magyarágkutató Intézet évkönyve 2019*. Budapest, 481–505.
- Takács, L. 2020b. „L. Annaeus Cornutus szerepe a Nero-kori Horatius-reneszánszban”: *Antikvitás & Reneszánsz* 6, 9–24.
- Thilo, G. – Hagen, H. 1881–1884. *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii*. Leipzig.
- Thomsin, A. 1952. *Étude sur le commentaire virgilien d’Aemilius Asper*. Liège.
- Vallat, D. 2013. „*Per transitum tangit*: allusions, sens cachés et réception de Virgile dans le commentaire de Servius”: F. Stok (szerk.): *Totus scientia plenus. Percorsi dell’esegesi virgiliana antica*. Pisa, 51–81.
- Ziolkowski, J. M. – Putnam, M. J. (szerk.) 2008. *The Virgilian Tradition. The First Fifteen Hundred Years*. New Haven – London.